

Bir Hıristiyan

Mahmut AYDIN

kurtuluş teolojisinden dinlerin bir kurtuluş teolojisine doğru

Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra dinsel ve kültürel çoğulcuğun artık inkar edilemez bir realite haline geldiği dünyamızda, farklı dinsel geleneklerin ve kültürlerin taraftarları arasında adına “diyalog çağı” denen yeni bir dönemin başladığı çok iyi bilinmektedir. Bu çağda farklı dinsel geleneklere ve kültürlere mensup kişilerin birbirleriyle diyalog adı altında ilişki kurmaları, sadece gittikçe yaygınlaşmakla kalmayıp aynı zamanda bir gereklilik halini almıştır. Çünkü son derece hızlı bir şekilde gelişen teknolojik imkanlar neticesinde ortaya çıkan anlık değişimler ve hızlı ulaşım imkanları, çeşitli dinsel geleneklere tabii insanları birbirleriyle karşılıklı anlayış ve güvene dayalı arkadaşlık ve dostluklar kurarak insanlığın karşı karşıya olduğu ortak problemlere karşı işbirliği yapmaya zorlamaktadır. İşte bu süreçte Hıristiyanların diğer dini geleneklere ve onların taraftarlarına karşı tutumu ve ilişkileri konusu tekrar gündeme gelerek eksiztansiyel bir problem haline gelmiştir. Çünkü Kanadalı Dinler Tarihçi Cantwell Smith’in işaret ettiği gibi;

Şu andan itibaren insanlığın dini hayatı -eğer bir bütün olarak yaşanması gerekiyorsa- dini çoğulculuk çerçevesinde yaşanmalıdır. Bu hepimiz için geçerlidir. (Yani) sadece soyut düzeyde genel olarak bütün insanlık için değil, aynı zamanda tek tek fertler olarak sen ve ben için de doğru ve geçerlidir. Diğer inançların insanları artık bizden uzakta ve kenarda kalmış insanlar olmaktan çıkmıştır. (Bu noktada) biz ne kadar fazla uyanık veya diğer bir deyişle dikkatli olursak, o kadar fazla hayatla içiçe oluruz ve yine aynı fazlalıkta diğer din mensuplarını komşularımız, dostlarımız, mesai arkadaşlarımız, rakiplerimiz olarak görürüz. Konfüçyüsçüler, Budistler, Hindular ve Müslümanlar sadece Birleşmiş Milletler’de değil, cadde ve sokaklarımızda da bizimle beraberdir. (Keza) gittikçe sadece bizim kaderimiz onların eylemlerinden etkilenmekle kal-

mamakta, aynı zamanda biz onlarla kişisel olarak karşılaşmakta ve beraber çay-kahve içip yemek yemekteyiz.¹

Smith'in işaret ettiği bu yeni dönem diğer dinsel geleneklerin mensuplarının statü ve konumları ile ilgili olarak Hıristiyanları şu can alıcı soruları kendi kendilerine sormaya ve onlara cevap aramaya yöneltmiştir. “Şayet Tanrı tüm insanlığın Tanrısı ise ve insanlığı kurtarmak için evrensel bir iradeye sahip ise, o zaman niçin gerçek din, Tanrıya doğru yaklaşma sadece insanlığın tek bir kesitine tahsis ediliyor da ilk günlerden bugünlere kadar ölen ve halen yaşayan büyük dinsel geleneklere mensup insanlığın yüz milyonlarca çoğunluğu bundan mahrum ediliyor? Şayet Tanrı tüm insanlığın Yaratıcısı ve Babası ise, o zaman Tanrı hakiki dini sadece seçilmiş bir azınlığa verebilir mi?”² Bu ve benzeri soruların çerçevesinde gelişen Hıristiyan dinler teolojisinde bazı batılı Hıristiyan din adamları ve akademisyenleri kendi dini geleneklerinin mutlaklık ifade eden ve bu nedenle de diğer dini geleneklerle çatışan ifadelerini yumuşatarak onları diğer din mensuplarının gelenekleriyle uzlaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda Katoliklik ve Protestanlık gibi büyük Hıristiyan mezheplerin taraftarları kendi geleneklerinin diğer dini geleneklerle ilgili teolojilerini geliştirme yoluna gitmişlerdir. Örneğin, Katolik teologlar “Katolik Dinler Teolojisi”; Protestan teologlar “Protestan Dinler Teolojisi” oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak bunu yaparken hem Katolik hem de Protestan teologlar farklı bakış açılarından konuya yaklaştıkları için diğer dini geleneklere ve onların taraftarlarına yönelik Hıristiyan tutum ve davranışları ile ilgili olarak çeşitli sınıflamalar yapmışlardır. Örneğin, Alan Race *Christians and Religious Pluralism* (1983) adlı eserinde Hıristiyanların diğer dinsel geleneklere ve onların taraftarlarına yönelik farklı tutum ve görüşlerini dışlayıcılık (*exclusivism*), kapsayıcılık (*inclusivism*), ve çoğulculuk (*pluralism*) adı altında üçlü bir sınıflamaya tabii tutmaktadır.³ Bu üçlü sınıflandırmanın batılı teologlarca yapılan tanımlarına baktığımızda bunların genelde kurtuluş veya hakikat ya da her ikisi esas alınarak yapıldığını görürüz. Kurtuluş esas alınarak yapılan tanıma göre dışlayıcı tutumda kurtuluş, Hıristiyan bakış açısına göre sadece kiliseye veya Hıristiyanlığa ya da İsa-Mesih'e iman edenlerle sınırlandırılmaktadır. Kapsayıcı tutumda ise kurtuluş sadece İsa-Mesih'in insanlığın günahlarına kefareti ile mümkündür. Ancak Hıristiyan olmayanlar da “isimsiz Hıristiyan” ve “gizli iman” sayesinde bu Hıristiyan kurtuluşuna dahil edilmektedirler. Çoğulcu tutuma göre de büyük dünya dinlerin her biri birbirlerinden bağımsız olarak hakiki kurtuluş vasıtaları-

1 Wilfred Cantwell Smith, *The Faith of Other Men* (New York: Torchbooks, 1972), s. 11.

2 John Hick, “Foreword”, Smith'in *The Meaning and End of Religion* adlı eserinin önsözünde (Minneapolis: Fortress Press, 1991), s. vi.

3 Bkn., Alan Race, *Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions* (London: SCM Press, 1983), s. 7 vd. Bu üçlü sınıflama ile ilgili olarak ayrıca bkn., Gavin D'Costa, *Theology of Religious Pluralism: The Challenge of Other Religions* (Oxford: Basil Blackwell, 1986).

dırlar. Hakikat iddiaları bağlamında ise dışlayıcılık sadece tek bir inancın yani sadece Hıristiyanlığın; kapsayıcılık sadece tek bir inancın son ve mükemmel hakikate sahip olduğunu ancak söz konusu bu hakikatin daha az derecede diğer dini geleneklerde de bulunduğunu ifade ederken çoğulculuk da her bir dinsel inancın birbirinden bağımsız olarak kendi hakikatleri bulunduğunu ve bu hakikatlerin de aslında Nihai Gerçekliğin farklı farklı algılanışları olduğunu öngörür.⁴ 1985 yılında Paul F. Knitter kalem aldığı *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions* adlı eserinde şu temel Hıristiyan tutumlarından bahseder. Hıristiyanlığı tek doğru din olduğunu iddia eden evangelik model; kurtuluşun sadece ve sadece İsa-Mesih vasıtasıyla mümkün olduğunu savunan temel Protestan model; kurtuluş için pek çok yol olmasına rağmen bunlardan sadece birinin yani Hıristiyan yolunun esas olduğunu ifade eden Roman Katolik model; ve kurtuluşun pek çok yolunun olduğunu ve bu yollarında her birinin kendi taraftarını kurtuluşa erdirmeye konusunda eşit geçerliliğe sahip olduğunu ileri süren Tanrı-merkezli (*theocentric*) model.⁵ Bir yıl sonra yani 1986'da kaleme aldığı makalesinde ise Knitter, konuyu müntesibi bulunduğu Katolik mezhebi bağlamında ele alarak Hıristiyanların diğer dinlere bakışını İsa-Mesih'in o dinlerle ilişkisi çerçevesinde dört gruba ayırarak incelemiş ve makalesinin sonunda da bu dört kategorinin hepsinin ötesine geçerek artık bütün din mensuplarını bir araya gelerek "Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi" adı altında yeni bir teoloji geliştirmeleri gerektiğini ileri sürmüştür.⁶

Bu yazımızda Knitter'in söz konusu bu dört kategorisini tek tek ele alarak onları kısaca inceleyip değerlendirdikten sonra, beşinci kategori olarak ileri sürdüğü "Dinlerin bir Kurtuluş Teolojisi" adını verdiği modeli detaylarıyla inceleyerek onun temel unsurlarını göstermeye çalışacağız. Knitter yukarıda değindiğimiz makalesinde Katolik Hıristiyanların diğer dinsel gelenekler ve onların taraftarları ile ilişkilerini İsa-Mesih ekseninde çerçevesinde dört ana kategoriye ayırır: İsa-Mesih Dinlere Karşı, İsa-Mesih Dinlerin İçinde, İsa-Mesih Dinlerin Üstünde ve İsa-Mesih Dinlerle Beraber. Bu kategorileri tek tek incelemeye başlamadan önce söz konusu bu Katolik tutumlarının tarihsel olduğu gerçeğinin altını çizmek istiyoruz. Çünkü bu kategoriler zamanın akışına göre Katolik teolog ve din adamları tarafından diğer din mensuplarıyla ilişkileri çerçevesinde formüle edilen yapısal davranış motifleridirler. Bu bağlamda bu yapısal kategoriler sırasıyla şu dörtlü yapıyı ifade ederler: Düşmanlık veya dışlayıcılığı; hoşgörülü veya kapsayıcılığı, evrensellik veya *solvitur in excelsis*'i; çoğulculuk veya farklılıklar içinde birlikte yaşamayı.

4 Bkn., John Hick, "Religion, Violence and Global Conflict: A Christian Proposal", *Global Dialogue: the new universe of faiths*, 2/1 (2000), ss. 1-10.

5 Bkn., Paul F. Knitter, *No Other Name? A Critical Survey of the Christian Attitudes Toward the World Religions* (London: SCM Press, 1985).

6 Bkn. Paul F. Knitter, "Catholic Theology of Religions at a Crossroads", Hans Küng & Jürgen Moltmann (ter.), *Christianity Among World Religions* (Edinburgh: T&T Clark Ltd, 1986), ss. 99-107.

İsa-Mesih Dinlere Karşı

Bu tarz bir görüş Kilise Babalarından Origen, Cyprian ve Augustin'den başlayıp 1960'lara kadar süregelen en yaygın ve çarpıcı Katolik Hıristiyan davranışını temsil eder. Bu süreçte, Hıristiyan olduktan sonra bu inançtan vazgeçmek isteyenleri ve heretik görüşlere sempati duyanları uyarmak için Antakya Biskoposu Ignatius tarafından ileri sürülen "Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur" (*extra ecclesiam nulla salus*) ifadesi⁷, Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmaya başladığı 4. yüzyılın sonlarına doğru Augustin gibi Kilise Babalarının da etkisiyle Hıristiyanlar dışındaki tüm insanlara uygulanmaya başlanmış ve doğmalaşmıştır.⁸ Bu doğma, tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde yorumlanmış ve anlaşılmış olsa da 1962-1965 tarihleri arasında yapılmış olan II. Vatikan Konsili'ne kadar varlığını fiili olarak muhafaza etmiştir. Çünkü o, söz konusu konsile kadar Katolik Kilisesi'nin, diğer dinsel geleneklerin taraftarları ile ilişkileri bağlamında yayınlamış olduğu bütün resmi dokümanlarda ve Papaların mektuplarında ifadesini bulmuştur.⁹ Bu görüşün tarihsel süreç içerisinde aydınlanma döneminde olduğu gibi bazen gücü zayıflamış, Haçlı seferlerinde ve 19. yüzyıl misyonerlik faaliyetlerinde olduğu gibi bazen de fundamentalist bir yapı kazanmıştır. İsa-Mesih bağlamında ise bu görüş şunu ifade etmektedir: İsa-Mesih, Tanrının insanlığa vahyettiği tüm hakikati diğer herhangi bir aracı da bulunmayacak derecede kendisinde bulunduran nihai, eşsiz ve belirleyici tek vahiydir. Dolayısıyla Tanrının insanlara bahsettiği kurtuluş ancak ve ancak onun vasıtasıyla mümkündür. Çünkü onun dışında veya diğer bir ifadeyle onun aracılığı olmaksızın kişilerin kurtuluşa ermesi mümkün değildir. Bu nedenle sadece ona inanıp, onun bu benzersizliğini, eşsizliğini ve bağlayıcılığını kabul edenler kurtuluşa erecektir.

Kanaatimizce bu tarz bir görüş hemen hemen bütün dini geleneklerde mevcuttur. Ancak o dinlerin kendi özlerinden değil de daha çok söz konusu dinlere mensup kişilerin hususi menfaatleri ve dominant sosyal ve politik grupların çıkarlarına uygun olarak vahyin yanlış anlaşılması ve kutsal metinlerin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu görüş tarihte bazen bilerek veya bilmeyerek, açıkça ifade edilerek veya edilmeyerek bir dinin veya ırkın diğerlerinden üstünlüğü üzerine; bazen de insanların taassubu, egoizmi ve gururu üzerine dayandırılmıştır. Örneğin, haçlı seferleri, Yahudi bireyselliliği, 19. yüzyıldaki yoğun misyonerlik hare-

7 Francis A. Sullivan, *Salvation Outside the Church: Tracing the History of the Catholic Church Response* (New York: Paulist Press, 1992), s. 18.

8 Sullivan, *Salvation Outside the Church*, s. 27.

9 Bkn. Kurien Kunnumpuram, *Ways of Salvation: The Salvific Meaning of Non-Christian Religions According to the Second Vatican Council* (Poona: Pontifical Athenaeum, 1971); Francis A. Sullivan, *Salvation Outside the Church: Tracing the History of the Catholic Church Response* (New York: Paulist Press, 1992); J. Neuner & J. Dupuis, eds., *The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Church* (Baglore: Theological Publication in India, 1996).

ketleri, Nazilerin yaptığı Yahudi soykırımı, eski Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Bosna ve Kosova'da yaşanan Müslüman dramı ve hem Hıristiyan ülkelerde hem de Müslüman ülkelerde görülen aşırı dinci hareketler bu tarz bir dışlayıcılık anlayışının en çarpıcı örnekleri arasında gösterilebilir.

İsa-Mesih Dinlerin İçinde

Keşifler çağının başlamasından itibaren “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” formülünde ifadesini bulan İsa-Mesih Dinlere Karşı tarzındaki dışlayıcı Katolik anlayışı yerini yavaş yavaş Kilisenin dışında da kurtuluşun olabileceği görüşüne bırakmaya başlamıştır. Bu süreçte en etkili gelişme ünlü Katolik teologu Karl Rahner'in geliştirmiş olduğu teoridir. 1962-1965 yılları arasında Katolik Kilisesi'nin dünyaya açılması ve modern çağa ayak uydurması için düzenlenen ve Hıristiyanlık dışındaki dini geleneklerle ilgili içerdiği bazı önemli ifadelerden dolayı¹⁰ 1970'li yıllardan itibaren gelişen dinlerarası diyalogunda başlangıç noktası olarak kabul edilen II. Vatikan Konsili üzerindeki etkisinden dolayı 20. yüzyılın en etkili Katolik teologlarından biri sayılan Rahner, 1961 yılında kaleme aldığı “Christianity and the non-Christian Religions” adlı makalesinde geliştirdiği teori 1960'lardan beri Katolik kapsayıcılığının temeli olmuştur. Bu teoriye göre diğer din mensupları aslında “isimsiz Hıristiyan” (*anonymous christian*)dir. Çünkü Tanrının evrensel iradesi İsa-Mesih vasıtasıyla bu insanların dinlerinde mevcuttur. Diğer bir ifadeyle Tanrının kurtarıcı iradesi evrenselidir. Ancak bu evrensel irade sadece İsa-Mesih'in inayetiyle mümkündür. Çünkü o, hem nihai icra makamı hem de asli nedendir. Ancak, bilfiil Hıristiyan olmayan insanlar bundan habersizdir. Bu nedenle Kilisenin görevi Hıristiyan olmayanları Hıristiyan olup Kilise'ye katılmaya değil de içlerinde gizli olarak bulunan İsa-Mesih'in varlığını kabule çağırarak olmalıdır.¹¹ Buna göre Hıristiyan olmayanların dinsel gelenekleri bu kişiler Hıristiyanlıkla veya İncil'le karşılaşana kadar bir geçerliliğe sahiptirler. Bundan sonra ise bu kişilerin kendi dinlerini terk ederek açıkça Hıristiyan olup İsa-Mesih'e bağlanmaları gerekir. Kısaca Hıristiyanlık dışındaki dinler İncil için adeta bir hazırlık görevi görmektedirler.¹²

İsa'nın dinlere karşı olmayıp onlarda mevcut olduğunu ifade eden kapsayıcı görüş sadece dışlayıcılıktan kapsayıcılığa açılan bir kapı olarak telakki edilmelidir. Zira hem dışlayıcılığın hem de kapsayıcılığın ifade ettiği temel mana şudur: Hıristiyan olmayanlar şu veya bu şekilde gerçekte Hıristiyanlıkla alakalıdır. Yani İsa dinlere karşı modeli ile dışlanan Hıristiyan ol-

10 Bkn., “Declaration On the Relation of the Church To Non-Christian Religions”, Austin Flannery, ed., *Vatican Council II: The Conciliar and Post-Conciliar Documents* (Dublin: Dominican Publication, 1975), ss. 738-742.

11 Karl Rahner, “Christianity and the non-Christian Religions”, *Theological Investigations*, cilt 5, (London: Longman & Todd, 1966), ss. 115-134.

12 Knitter, “Catholic Theology of Religions at a Crossroads”, ss. 100-101.

mayanlar ve onların dinleri İsa dinlerin içinde modeli ile isimsiz Hıristiyan kabul edilmekle Hıristiyanlık veya İsa merkezli olarak telakki edilmeye başlanmıştır. Bu da Hıristiyan olmayan dinsel geleneklerin Hıristiyanlıktan veya İsa-Mesih'ten bağımsız bir statüye ve geçerliliğe sahip olmadıkları anlamına gelmektedir. Buna göre merkezde olan Hıristiyan inancı sadece tolerans ve hoşgörülle çevresine şirin gözükmeye çalışmaktadır. Bu tarz bir görüş ancak sıcak bir savaştan ziyade soğuk savaş, nükleer savaştan ziyade milletler arası ilişkileri yumuşatma veya kısaca savaştan ziyade barışı öngörmedir. Çünkü bu kapsayıcı anlayışa birden çok Tanrıya götüren yol değil de sadece bütün yolları kendisinde ihtiva eden sadece tek bir yol vardır. Bütün bu olumsuzlukların yanında kapsayıcı anlayışın tek savunulabilir tarafı onun Hıristiyanları çoğulculuğa götüren bir köprü görevi görmüş olmasıdır. Çünkü bu görüş sayesinde Hıristiyanlar teolojik, antropolojik ve kristolojik olarak Hıristiyan olmayanlara daha geniş yer ayıracak konuma gelmişlerdir.

İsa-Mesih Dinlerin Üzerinde

Yaklaşık olarak son 30 yıldır bir dizi Katolik teologu Katolikliğin diğer dinler hakkındaki teolojisinde yeni evreler açmışlardır. Bu teologlar İsa-Mesih dinlerin içinde modelini ve buna bağlı olarak ortaya konan “isimsiz Hıristiyan” (*anonymous christian*) teorisinin, kendilerinin diğer din mensupları hakkındaki tecrübelerine uymadığını gördüklerinden diğer dinlerde İsa'nın gizli varlığını aramanın Hıristiyanları dinlerarası diyalog yolunda her hangi bir yere götüremeyeceğini ifade etmektedirler. Zira, İsa dinlerin içinde modeli çerçevesinde bir Müslüman'ı, bir Yahudi'yi, bir Hindu'yu veya bir Budist'i Hıristiyan olarak görmek sadece bu insanları rencide edici bir durum değil aynı zamanda İslam'da, Yahudilik'te, Hinduizm'de veya Budizm'de ne gibi yeni ve değerli şeylerin olabileceği konusundaki Hıristiyan algılama yeteneğini bir köreltmedir. Kısaca Knitter'e göre isimsiz veya gizli olarak mevcut olan bir şeyi Hıristiyan olarak tanımlamak temelde görülebilir olan Hıristiyan dininin sosyal kalitesini bozmak ve tahrip etmektir.¹³

Bütün bu nedenlerden dolayı bu yeni modelin savunucularına göre diğer dinleri geçerli kılmak için İsa'nın onların içinde bulunması ve bu dinlerinde tabiielerini Hıristiyan vahyine yani İncil'e hazırlama temayülünde olması gerekli değildir. Çünkü her din diğerlerinden bağımsız olarak mensuplarını kurtuluşa erdirmeye vasfına sahiptir. Bu nedenle ne İsa Tanrının kurtarıcı iradesinin asli nedenidir ne de Kilise kurtuluş için mutlak gereklidir. Fakat yine de o, Tanrının tam ve son ve bu nedenden dolayı da bütün insanlar için bağlayıcı vahyidir. Diğer bir deyişle, şayet İsa Tanrının kurtarıcı iradesinin asli nedeni değilse ve bu nedenden dolayı da diğer dinleri geçerli kılmak için onları içinde bulundurması gerekmemesine rağmen o hâlâ dinlerin geçerliliğine kendisiyle karar verilen bir normdur. Buna gö-

¹³ Knitter, “Catholic Theology of Religions at a Crossroads”, s. 101.

re dinler bağımsız olarak bir geçerliliğe sahip olabilirler fakat bu eksik ve tabiielerini memnun edemeyen bir geçerliliklidir.¹⁴

Bu modelin savunucuları İsa dinlerin içinde modelini reddetmelerine rağmen yine de kendilerinin kapsayıcılıktan kurtarıp çoğulculuğa geçememişlerdir. Bu nedenle bu model hükmen doğrudur fakat fiilen yanlıştır. Çünkü o, teorik olarak muhalifleri ikisinden daha büyük üçüncü bir hakikat üzerinde birleştirmek için *solvitur in excelsis* yani evrensellik üzerine bina edilmiştir. O, tez ve anti-tez arasında bir sentezdir. Pratikte, İsa kendini diğerlerinin yegane ölçütü yapmaktadır. Buna göre, İsa ölçen diğerleri ise ölçülendir; İsa *summum bonum* diğerleri ise *bonum*dur. Bütün bunlardan dolayı da hâlâ ortada bir hakimiyet riski vardır. Yani insanlığın kurtuluşu için İsa hâlâ hakim ve dominant unsur olma devam etmektedir.

İsa-Mesih Dinlerle Beraber

İsa dinlerin üzerinde modeliyle tatmin olmayan dinlerarası diyalog taraftarları teologlar Katolik dinler teolojisinde bir yol ayrımını olarak kabul edilen yeni bir model geliştirme yoluna gitmişlerdir. Az fakat giderek artan sayıda olan bu teologlar Hıristiyan olmayan dinler ve bunların mensuplarıyla ilgili yeni bir görüş geliştirmenin sadece mümkün değil aynı zamanda mutlak gereklilik olduğunu savunmaktadırlar. Çünkü bu kişiler, diğer dinsel geleneklere mensup kişilerle birlikte yaptıkları diyalog faaliyetleri ve ikili ilişkileri sonucunda mevcut Katolik teolojinin artık iş görmediği ve gayri ahlaki olduğu sonucuna varmışlardı. Zira, diyalog sürecinde bir taraf bağlayıcı ve son söze sahip olduğu konusunda ısrar ederse, böyle bir diyalog Maurice Wiles'in ifadesiyle kedi ile farenin diyaloguna benzer. Nasıl ki kedi ile farenin kuracağı bir diyalog kedinin, fareyi nihayetinde ortadan kaldırma arzu ve isteği içinde olmasından dolayı karşılıklı güvene dayanmıyorsa, eşit kişilerin kurmadığı ve karşılıklı güvenin olmadığı bir diyalog da iyi ve verimli olamaz. Hatta, böyle bir diyalog, farklı inanç ve kanaatlere sahip kişileri birbirine yaklaştırmak yerine daha da uzaklaştırabilir.¹⁵ Knitter'in deyimıyla dinler arası diyalog nokta-i nazarından bakıldığında, İsa dinlerin içinde ve İsa dinlerin üzerinde modelleri birinci dünya ülkelerinin üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik refahını yükseltmek için yaptığı gelişim planlarına benzer. Çünkü bu tür planlar o ülkeleri ekonomik darboğazdan kurtarmaktan ziyade onları ekonomik olarak daha fazla bağımlı yapmaya yol açarlar.¹⁶

14 Hans Küng, *On Being A Christian* (London: Collins, 1977), s. 123.

15 Bkz. H. Maurier, "The Christian Theology of the Non-Christian Religions", *Lumen Vitae* 21, 1976, ss. 59-74; I. Puthiadam, "Christian Faith and the Life in a World of Religious Pluralism", *Concilium* 135, 5/1980, ss. 99-112.

16 Knitter, "Catholic Theology at a Crossroads", s. 103; A. Pieris, "The Place of Non-Christian Religions and Cultures in the Evaluation of Third World Theology", *Irruption of the Third World: Challenge to Theology*, ter., V. Fabella & S. Torres (Maryknol: Orbis Books, 1983), ss. 113-139.

Bu yeni modelin sahipleri İsa'yı dinlerle ve diğer dini figürlerle beraber görerek, Tanrının kurtuluş planında o ve onun temsil ettiği Hıristiyanlık kadar diğer dinlerin ve dini figürlerin de bağımsız bir geçerliliğe sahip olduklarını ileri sürerler. Bu görüşü savunan bazı Katolik teologlara göre her biri tamamlayıcı bir eşsizliğe sahip olan dünya dinleri “asli bir bütünlük” veya “farklılıkların bir harmonisini” oluşturur. Buna göre her bir din veya dini figür kendi taraftarları için eşsiz ve kati bir vasfa sahip olmasının yanında diğer din mensupları için de evrensel bir öneme sahiptir. Bu anlamda eşsizlik, dışlayıcılık ve kapsayıcılıkla değil sadece diğer dinlerle alakalıdır. Sonuç olarak, bu görüşün sahiplerine göre, dağın tepesine götüren pek çok yol değil de şayet yollarına devam etmek istiyorlarsa çaprazlama olarak birbiri ile kesişme ve birbirinden öğrenmek zorunda olan ve pek çok yol vardır.¹⁷

Görüldüğü gibi bu görüş sahipleri İsa ve Kilise dinlere karşı şeklinde ifade edilen Kilise veya Hıristiyanlık merkezli ve İsa dinlerle beraber veya onların üzerinde şeklinde ifade edilen İsa merkezli bir görüşten Tanrı merkezli bir görüşe geçişi savunmaktadırlar. Buna göre artık ne kilise kurtuluş için mutlak gerekli ne de İsa kurtuluş için yegane asli unsurdur. Çünkü kurtuluşun merkezinde olan sadece Tanrıdır. Bu sonuca varırken bu teologlar şu hususun da altını çizerek. Bu görüş sahipleri Tanrının gerçekten İsa ile konuştuğunu ve bu mesajın bütün insanlar tarafından duyulması gerektiğini tasdik etmeyi devam ettirmek suretiyle Hıristiyan geleneğinin özüne inanmaya devam etmektedirler. Onlara göre dinler arası diyalog sürecinde Hıristiyanlar İsa'ya tamamıyla teslim olmalı ve aynı zamanda da Tanrının mesajının diğer dini geleneklerde de mevcut olduğu gerçeğine açık olmalıdırlar.¹⁸

Görüldüğü gibi bu modelin savunucuları dinler arası diyalog sürecinde bütün dinlere ve dini figürlere birbirlerinden bağımsız bir geçerlilik kazandırmak için İsa'nın statüsünü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Hıristiyan inancındaki mutlaklık iddialarını Hıristiyan olmayan dinleri ve dini figürleri de dikkate alarak yeniden belirleme yoluna gitmişlerdir. Bu tarz bir yeniden belirlemenin dinler arası diyalogun gelişmesine oldukça katkı sağlayacağı muhakkaktır. Çünkü İsa veya kilise merkezli bir anlayıştan Tanrı merkezli bir anlayışa geçişle Hıristiyanlar, verimli ve faydalı bir dinler arası diyalog sürecinin tesis edilmesine engel olan “Kilise kurtuluş için mutlak gereklidir”, “İsa-Mesih son söz, nihai vahiy, mutlak hakikat ve kurtarıcı”dır şeklindeki ifadelerden kurtulmuş olacaklardır. Bu modelin hem Hıristiyanlar için hem de diğer din mensupları için bir başka önemi de onun bir dini inanca veya dini figüre mutlak itaati öngörürken aynı zamanda diğer dini inançlar ve dini figürler vasıtasıyla Tanrının kendini insanlara bildirdiği

17 Bkn. Knitter, *No Other Name?*, ss. 171 vd.; Maurier, “The Christian Theology of Non-Christian Religions”, ss. 59-74; Puthiadam, “Christian Faith and the Life in a World of Religions”, ss. 99-112.

18 Knitter, “Catholic Theology at a Crossroads”, s. 104.

ve kurtuluşu mümkün kıldığı ihtimaline de açık olmayı gerektirmesidir. Kanaatimizce şayet diyalog sürecinde bu tür tarz düşünce tarzı ön plana çıkarak bütün din mensupları tarafından benimsenip uygulanırsa Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve diğer din mensupları arasındaki anlaşmazlıklar büyük ölçüde ortadan kalkarak daha verimli bir diyalog ortamı sağlanır. Zira, bu tarz bir düşüncenin gelişimi diyalog taraftarlarını şu sonuca götürür: Vasıtalar farklı olsa da temel amaçlar birdir veya Mevlana'nın meşhur ifadesi ile "bu kandilde fitil başkadır ama ışığı başka ışık değildir".¹⁹ İşte bu nedenden dolayı günümüz post-modern dünyasında farklı dinsel geleneklere mensup kişiler birbiriyle mücadeleyi değil de uzlaşmayı seçmelidirler. Zira, birliklilik bu şekilde düşünülmedikçe, diyalog güç mücadelesini, merkezle çevre arasındaki güç dengesini yansıtmaktan öteye geçemez.

Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi

Knitter'in yukarıda özetlediğimiz dört modele alternatif olarak ileri sürdüğü "Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi" adlı bu modele geçmeden önce kurtuluş teolojisinin mahiyeti ve temel esaslarının ne olduğu üzerinde durmak istiyorum.

Kurtuluş teolojisi farklı insanlar için farklı anlamlara gelen bir teolojidir. Bu teoloji, fakirlerin, acı ve ıstırap çekenlerin, ezilenlerin, zulüm görenlerin Tanrı tecrübelerinden yola çıkılarak oluşturulan bir akımdır. Temel amacı söz konusu bu insanların tecrübelerine öncelik vererek onları bu hallerinden kurtarmaktır. Ancak bunu yaparken o hiçbir zaman fakiri zengin veya zengini fakir kılmak ya da ikisi arasında bir şeyi öngörmez. O, din adamlarının ve teologların tanımladıkları şekliyle değil de kutsal kitaplarda ifade edildiği şekliyle Tanrı ve O'na iman üzerine vurgu yapar.²⁰ Bu teoloji dünyamızda özellikle de 1950'li yıllarda Güney Amerika'da yaşanan yoğun insani acıların, ıstırapların ve elemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkmasında rol oynayan temel etkenler kısaca şunlardır: (1) 1950'li yıllarda Güney Amerika ülkelerinde yaşanan yoğun açlık, fakirlik ve sefaletler. (2) Roma Katolik ve Protestan kiliselerinin 1950'li yıllardan sonra adalet, barış, eşitlik gibi konularda takındıkları tu-

19 Bkn., Abdülbâki Gölpınarlı (şerheden), *Mesnevi ve Şerhi*, cilt 3, (İstanbul: MEB, 1985), s. 158. Batı dünyasındaki dini çoğulculuğun en önemi temsilcisi ünlü İngiliz din felsefecisi John Hick, Mevlana'nın bu ifadesini "İambalar farklı fakat ışık aynı" (the lamps are different but the Light is the same) şeklinde kullanarak büyük dünya dinlerinin her birinin taraftarlarını kurtuluşa erdirmeye yolunda eşit geçerliliğe sahip olduğu tezini desteklemek için kullanmaktadır. (Bkn., Hick, *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent* (London: Macmillan, 1989), s. 233).

20 Gustavo Gutierrez, *A Theology of Liberation* (London: SCM Press, 1974), ss. 22 vd.; Leonardo Boff & Clodovis Boff, *Introducing Liberation Theology* (Kent: Burns & Oates, 1987), ss. 2-5; Rebecca C. Chopp, "Latin American Liberation Theology", David F. Ford, ed., *The Modern Theologians* (Oxford: Blackwell, 1997), s. 410; Ali Murat Yel, "Gelenek'in bozulması: Kurtuluş Teolojisi ve Cizvitler", *Dîvân*, 5/2, 1998, ss. 33-55.

tum ve davranışlar. (3) Özellikle Almanya'da 1960'lı yıllardan sonra yoğun sefaletlerin ışığı altında yeni bir Hıristiyan teolojisi formüle etme ve burjuvazi konuların tarihsel olmayan hakikiliği için çağdaş bir Hıristiyan tenkiti olarak ortaya çıkan politik teoloji.²¹ (4) Marksizm. Latin Amerikan kurtuluş teolojisi teologları bu teolojinin geliştirildiği yıllarda eleştirel olarak Marksizm'den bazı ifade ve anlayışları almışlardır. Ancak bunu yaparken söz konusu ifade ve anlayışları oldukları gibi değil de kendi teolojik bağlamlarına naklederek yapmışlardır.²²

Kurtuluş teolojisi amacı, muhtevası ve metodu yönünden de diğer Hıristiyan teolojilerinden oldukça farklıdır. Çünkü geleneksel Hıristiyan teolojilerinin aksine, kurtuluş teolojisi temelde Hıristiyan inancının doğruluğunu ve mantıklılığını göstermekle ilgilenmez. Aksine, mevcut yapı ve kurumların bir tenkiti hüviyetinde olan kurtuluş teolojisi; fakir, baskı ve zulüm altında olanlarla işbirliği içinde temel Hıristiyan kanaatlerinden yola çıkarak dünyanın adaletsiz yapısını değiştirmeyi gaye edinir.²³ Buna göre, kurtuluş teolojisi fakirliği, baskıyı, adaletsizliği ve zulmü destekleyen her türlü yapısalcılığı reddeder. Bu anlamda kurtuluş teolojisi Cizvit rahibi ve teolog olan John Sobrino'nun ileri sürdüğü gibi 18. yüzyıl aydınlanma çağıının ikinci safhasını oluşturur. Bilindiği üzere, ilk safhada ünlü filozof Immanuel Kant insan zihninin herhangi bir veya tüm otoritelere körü körüne itaatten kurtuluşu için mücadele vermişti. Buna mukabil olarak aydınlanmacı teologlar da kilise otoritelerine körü körüne itaatin Hıristiyan inancına varmanın tek yolu olmadığını ancak kişinin akla müracaat etmek suretiyle iman hakikatine ulaşabileceğini ileri sürmüşlerdi.²⁴ İkinci evrede ise Karl Max insanların yaşadıkları ve çalıştıkları kötü şartlardan kurtulması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda o, dünyanın sadece anlaşılmaya çalışılmasını yeterli görmez. Çünkü ona göre dünya daha iyiye doğru bir değişime yani transformasyona tabi tutulmalıdır. Karl Max'ın bu görüşüne mukabil olarak da kurtuluş teolojisi, Hıristiyan inancının karşı karşıya olduğu temel krizin entellektüel değil uygulamaya yönelik olduğunu ileri sürer. Buna göre, temel problem, modern ve bilimsel dünyamızda Hıristiyan olarak kalmanın nasıl mümkün olabileceği değil, aksine yoksulluğun, adaletsizliğin ve baskının kol gezdiği dünyada Hıristiyan olmanın ne anlama geldiğidir. Diğer bir deyişle, önemli olan yüz milyonlarca insanı etkileyen insanlık dışı fakirlik, zulüm, baskı ve adaletsizliğin olduğu dünyada Hıristiyanların insanları bu durumdan kurtarmak için yaptıkları ve ne yapacaklardır? Birinci ve üçüncü dünya ülkeleri arasındaki yaşam ko-

21 Politik teoloji ile ilgili olarak bkn. Jürgen Moltmann, *Theology of Hope: On the Grounds and Implications of a Christian Eschatology* (New York: Paulist Press, 1967).

22 Chopp, "Latin American Liberation Theology", s. 411.

23 Chopp, "Latin American Liberation Theology", s. 412.

24 Söz konusu bu teologların başında ünlü Alman teologu Friedrich Schleiermacher gelmektedir. Schleiermacher'in görüşleri ile ilgili bkn., Hans Küng, *Great Christian Thinkers* (London: SCM Press, 1994), ss. 156-184.

şullarındaki adaletsiz uygulamalara karşı Hıristiyanlar nasıl bir mukabelede bulunmaları veya nasıl bir tavır almaları gerekmektedir? Tanrıya imanın, dünyamızda gittikçe yayılan baskı ve zulümle alakası nedir?²⁵ Bütün bu soruların cevaplandırılmasını kendisine gaye edinen kurtuluş teolojisi temelde akademik araştırma ve tartışmalar yapmak için bir akademik söylem olmaktan ziyade dini kökene sahip bir kilise teolojisidir. Çünkü o, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi genel Hıristiyan teolojisinin unsurlarının teorik anlamlarından ziyade söz konusu bu unsurların pratikte onları benimseyenlere sağladığı faydalar üzerinde durur.

Kurtuluş teolojisi kullandığı metot bakımından da diğer Hıristiyan teolojilerinden ayrılır. Bu teoloji de, diğer Hıristiyan teolojileri gibi Hıristiyan geleneğinin anlaşılmasıyla insan tecrübesinin anlaşılmasının eleştirel korelasyonu ile ilgilenir. Ancak onlardan ayrı olarak kurtuluş teolojisi bu korelasyonda temel vurguyu, anlama üzerine değil de eylem üzerine yapar. İlave olarak, kurtuluş teolojisi teori yani anlama ile uygulama yani eylem arasındaki ilişkide farklı bir anlayış ileri sürer. Geleneksel moral teoloji de dahil diğer Hıristiyan teolojilerinde teori yani anlama önce gelir. Yani bir kimse önce Hıristiyan geleneğinin ne olduğunu ve kişinin içinde bulunduğu özel durumla ilgili ne söylediğini tespit etmeli ondan sonra da edindiği anlayışı kendi durumuna uygulamalıdır. Bunun aksine kurtuluş teolojisi ise fakir, baskı ve zulüm altında olan kişiler adına kurtarıcı bir eylem içinde olmadıkça başarılı ve verimli bir teolojik düşüncenin mümkün olamayacağını ileri sürer. Buna göre yaptığımız veya yapmadığımız şeyler düşündüğümüz şeyi etkiler. Sonuç olarak, kurtuluş teolojisine göre şayet biz bir şekilde kurtuluş süreci ile alakadar olmuyorsak, biz hâlâ teolojinin ne anlama geldiğini gerçekten anlamamışız demektir.²⁶ Bu açıkça şu anlama gelmektedir: Kurtuluş teolojisinde teoriden pratiğe değil de yaşanan pratikten teoriye geçiş vardır. Çünkü kurtuluş teologlarına göre, teolojik yorum bizim yaptığımız ve daha sonra da uyguladığımız bir şeyden ziyade bizim bizzat üzerinde olduğumuz ve onunla da sürekli bir biçimde geliştiğimiz yani transformasyona uğradığımız şeydir. Bu açıkça şu demektir: Teoloji akademik teorilerle değil, acı ve ıstırap çekenlerin, onları dinleyen ve onlar için bir şeyler yapmaya çalışanların gerçek tecrübeleri ile başlar. Kurtuluş teolojisi acı ve ıstırap çeken ve baskı altında olan insanların tecrübelerinde doğan, tabandan tavana hareket eden bir teolojidir. İşte bu nedenledir ki bu teoloji sözden ziyade eyleme önem veren bir teolojidir. Bu teolojinin öncülerinde John Sobrino bu noktayı bir Hıristiyan için şu şekilde ifade eder: “Hakikati anlamak hakikati yapmaktır. İsa’yı anlamak onu takip etmek yani onun hayatını örnek almaktır. Tanrıyı anlamak adalet yolunda Tanrıya yürümektir.”²⁷

25 Brennan R. Hill ve diğerleri, *Faith, Religion & Theology: A Contemporary Introduction* (Connecticut: Twenty-Third Publication, 1990), s. 347.

26 Hill, *Faith, Religion & Theology*, s. 349.

27 John Sobrino, *Christology at the Crossroads: A Latin American Approach* (Maryknoll: Orbis Books, 1978), s. 14.

Kurtuluş teologlarının teolojinin kaynaklarını yorumlamak için kullandıkları aletler de geleneksel teolojinin aletlerinden farklılık gösterir. Örneğin, temelde felsefeye güvenmek yerine kurtuluş teolojisi daha çok diğer sosyal bilimlere öncelik verir. Bu bağlamda kurtuluş teolojisinin tarihi, ekonomiyi ve politik bilimleri kullanması ilk bakışta teoloji gibi manevi bir disiplin için biraz tuhaf gibi görünebilir ancak buradaki espri şudur: Şayet teoloji pratik olarak işe yarayarak yoksullara, baskı ve zulme maruz kalanlara somut olarak müdahale etmek istiyorsa o zaman yoksul, baskı ve zulüm altında olanlarla alakalı çeşitli faktörleri analiz eden teorileri mutlaka kullanmalıdır. Özellikle kurtuluş teolojisi baskı ve zulüm altındakilerin fiili hallerini kendine bildirerek ve sosyo-ekonomik yoksulluğun sebeplerini araştırarak işe başlamalıdır. Bu da açıkça tarihin, ekonomik ve politik teorilerin onun için son derece önemli olduğu anlamına gelmektedir. Son olarak kurtuluş teolojisi ile ilgili David Tracy'nin şu çarpıcı değerlendirmesini vererek Knitter'in yukarıda özetlediğimiz dört modele alternatif olarak ileri sürdüğü "Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi" adlı beşinci modelini detaylı olarak incelemeye geçelim.

Günümüzün büyük kurtuluş teologları tarihle tarihsel teorileri veya tarih içinde ortaya çıkan felsefi ve teolojik akımları temsil etmiyorlar. Onlar, tarihin bir teğet noktası ve teolojik bir kaza olduğu tamamıyla en tepede bulunan aşkınlığı da kastetmiyorlar. Peygamberler gibi kurtuluş teologları bizzat tarihe işaret etmektedirler. Onlar, resmi üstünlük hikayeleri tarafından bir kenara itilen tüm grupların, toplumların ve kişilerin somut mücadelelerini temsil etmektedirler. Onlar tıpkı Guttierrez gibi günümüzün temel teolojik konusunun inançsız insanlar sorunu değil insan bile kabul edilmeyenlerin yani yoksulların, unutulmuş olanların kısaca çaba ve hatıraları bizim tarihimiz olanların sorunudur.²⁸

Yukarıda gördüğümüz üzere "İsa Dinlerle Beraber" modelin savunucuları İsa'nın Tanrının bütün insanlar için mutlak ve bağlayıcı vahyi olmayıp sadece diğer dini figürler gibi insanların kendisi vasıtasıyla Tanrı ile ilişki kurduğu Tanrı-müdriki biri ve ahir zamanla yani dünyanın sonu ile ilgili haberler veren eskatolojik bir peygamber olduğunu ifade etmişlerdir. Bundan dolayı da dinler arası diyalog sürecinde diğer din mensuplarının statüsü belirlenirken bunun kilise-merkezli veya İsa-merkezli ya da Hıristiyanlık merkezli olarak değil de Tanrı-merkezli olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Knitter'in kendisi de bu görüşü paylaşmasına rağmen, o "İsa Dinlerle Beraber" modelini daha verimli kılmak için yukarıda temel noktalarını özetlediğimiz Güney Amerika'da ortaya çıkan kurtuluş teolojisinin metotlarını kullanarak gördüğümüz bütün modellerin üzerinde "Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi" adını verdiği yeni bir model geliştirmenin gerekliliği-

²⁸ David Tracy, *Dialogue With The Other: The Inter-Religious Dialogue* (Louvain: Peeters Press, 1990), s. 119.

ni savunur. Bununla da o kurtuluş teolojisinin temel prensiplerinin bize çoğulcu bir dinler teolojisi geliştirme yolunda nasıl yardımcı olduğunu göstermeyi hedefler. Bu bağlamda Knitter, “İsa Dinlerle Beraber” modelinin savunucularının kurtuluş teolojisinin savunucularıyla işbirliği yaparak bütün dinleri kapsayan ve ilkelerinin dinler arası diyalog sürecinde ölçüt olarak kullanılması gereken bir model geliştirilmesinin gerekliliğini savunur. Bunun için dini çoğulculuğu esas alan teologlarla dünyamızdaki yoksulluk, ıstırap ve adaletsizlik problemini esas alan teologların diyalog sürecinde işbirliği yapması gerekir. Çünkü Knitter’e göre insanlığın refah ve mutluluğunu hedef almayan bir diyalog gerçek anlamda bir din diyalogu olamaz. Zira Knitter’e göre “şayet dünya dinleri yoksulluk ve baskıyı ortak bir problem olarak kabul ediyorsa ve şayet onlar bu tarz kötülüklerin ortadan kaldırılması için farklı şekillerde ifade edilen ortak bir taahhüde sahipseler, o zaman birbirlerini işitmek ve anlamak ve muhtemel olarak bu süreçte gelişip değişmek amacıyla noksanlıklarının ötesine geçmek için bir temele sahip olurlar”.²⁹ Böylece dinsel gelenekler arasındaki bir diyalogun başlangıcı ve devamı sadece mistik bir düşünce tecrübesine değil aynı zamanda dinlerin vaaz ettiği kurtarıcı eylemin tecrübesi ve münasebeti üzerine bina edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle dinler arası diyalog süreci Tanrının tarif edilemez sırrı ile değil daha ziyade kurtuluşun tarif edilemez sırrı ile başlamalıdır. Çünkü Aloysius Pieris’in dediği gibi dinlerdeki temel ortak hedef taraftarlarının kurtuluşunu sağlamaktır. Bu nedenle onlar farazi bir kurtarıcıdan bahsetmekten ziyade kurtuluşun nasıl gerçekleşeceğinden bahsederler.³⁰

Knitter, kurtuluş teolojisinin ilkelerini kendisine esas alarak diyalog sürecinde Hıristiyanları İsa’nın konumunu kendi *a priori* bilgileri ışığı altında değil de onu takip etmenin pratikte insanlara neler kazandırdığı ilkesinden yola çıkarak yeniden gözden geçirmeyi teklif eder. Çünkü ona göre “kurtuluş eksenli (soteriocentric) bir kurtuluş teolojisinin temel alakası İsa’nın eşsizliğine yönelik ‘doğru inanç’ değil, fakat diğer dinlerle beraber Kurtuluşu ve Tanrının Krallığını iletme yönünde yapılan ‘doğru uygulama’dır. Herhangi bir doktrin kadar İsa’nın tek rab ve tek kurtarıcı olduğu hakkında açıklık önemli olabilir ancak o, fakir ve kişi dahi sayılmayanlara öncelik verilmesi işleminden daha az önemlidir”.³¹ Bu noktayı ve yukarıda ifade ettiğimiz kurtuluş teolojisindeki teorik-pratik ilişkisini kendisine temel alan Knitter, “pratiğin teori veya doktrinin hem temeli hem de tasdik edicisi olduğunu” ileri sürer. O bu ifadesini daha da açarak şöyle der: “Tüm Hıristiyan inançları ve hakikat iddiaları pratikten yani bu hakikatlerin yaşanmasından sudur etmeli ve onların bizzat yaşanmasıyla da tasdik edilmelidir. Kurtuluş teolojisine göre, bir kime önce hakikati bilip ondan sonra onu eylemde uygulamaz. Ancak eylem sürecinde, hakikat bi-

29 Knitter, “Towards A Liberation Theology of Religions”, s. 187.

30 Knitter, “Towards A Liberation Theology of Religions”, s. 187.

31 Knitter, “Towards A Liberation Theology of Religions”, s. 192.

linebilir ve ona geçerlilik kazandırılabilir”.³² Bu anlayışın kristolojiye uygulanması Knitter’i tıpkı Güney Amerikalı kurtuluş teologları Leonardo Boff ve John Sobrino da olduğu gibi şu sonuca götürür: İsa’yı tanımak ve bilmek için kişinin öncelikle onu izlemesi gerekir. Yani Boff ve Sobrino’nun deyimiyle “İsa hakkında söylediğimiz ve bildiğimiz her şey tarihin değişen şartları bağlamında onun vizyonunu yaşamada sürekli olarak tasdik edilmeli, açıklanmalı ve muhtemelen de düzeltilmelidir”.³³ Buna göre pratik yani *praxis* kristolojinin hem başlangıç noktası hem de yegane ölçütüdür. Bu nedenle Boff’un da önemle altını çizdiği gibi İsa’ya verilen pek çok sıfattan hiçbiri mutlaklaştırılmamalı ve nihalaştırılmemelidir. Aynı bağlamda Sobrino’da şöyle der: “İsa’nın evrenselliği, bizzat kendileri evrensel olan formül veya semboller üzerine dayanılarak gösterilemez veya ispat edilemez. İsa’nın hakiki evrenselliği onun somut olarak kişide tezahür etmesiyle ortaya çıkar”. Bu nedenle İsa’nın eşsizliği sadece tarihi ve sosyal gerçekliği içinde bilinebilir ve tasdik edilebilir.³⁴

Bu noktadan hareketle Knitter şöyle der:

İsa, Tanrı’nın tüm dinler için öngördüğü nihai ve asli vahyidir şeklindeki Hıristiyan kanaati ve söylemi sadece geleneksel doktrin veya kişisel ve ferdi tecrübelerle dayandırılmaz. Öyle söylendiği için veya kendi yaşamımızda onu öyle tecrübe ettiğimiz için İsa’nın Tanrı’nın son ve bağlayıcı sözü olduğunu bilemeyiz. Aksine İsa’nın eşsizliği, onun tarihi ve sosyal olaylardaki somut tecessümüyle bilinebilir ve tasdik edilebilir.³⁵

Knitter’e göre İsa’nın eşsizliği veya diğer dini figürlere üstünlüğü dogmatik olarak değil de ancak onun mesajının pratikte onu takip edenlere sağladığı faydalardan yola çıkılarak iddia edilebilir. Bu noktadan hareketle o şöyle der: Hıristiyanlar İsa’yı takip edip onun mesajını hayatlarına uygulayarak diğer din mensuplarıyla diyaloga girmedikçe İsa’nın onlar için olan eşsizliğini ve bağlayıcılığını anlayamazlar.³⁶ Devamla Knitter şu sonuca varır:

Dinler kurtuluş teolojisi bakış açısına göre, Hıristiyanların, en azından şu anda İsa’nın veya Hıristiyanlığın sonluluğu ve bağlayıcılığı hakkında iddialarda bulunmalarının imkansız olduğunu kabul etmeleri gerekir. Bu şu demektir; biz (Hıristiyanlar), “başka isim yok” veya “tek kurtarıcı”, “tek aracı” gibi geleneksel iddialarda bu-

32 Knitter, “Towards A Liberation Theology of Religions”, s. 191.

33 Bkn., John Sobrino, *Christology at the Crossroads* (Maryknoll: Orbis Books, 1978), ss. 346-395; Leonardo Boff, *Jesus Christ: Liberator* (Maryknoll: Orbis Books, 1978), ss. 32-48; 264-295.

34 Sobrino, *Christology at the Crossroads*, s. 9-10.

35 Knitter, “Towards A Liberation Theology of Religions”, ss. 191-192.

36 Knitter, “Towards A Liberation Theology of Religions,” s. 192.

lunmaksızın diğer din mensuplarıyla diyaloga girebiliriz hatta girmek zorundayız.³⁷

Görüldüğü gibi Knitter'e göre eğer Hıristiyanlar İsa'nın mesajını izlemeden ve onu hayatlarına uygulamaksızın diğer dinsel geleneklerin taraftarları ile diyaloga girerlerse, o zaman İsa'nın eşsizliğinin ve bağlayıcılığının kendileri için ne anlam ifade ettiğini anlayamazlar.

Knitter'in "Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi" adını verdiği bu alternatif modelindeki ikinci önemli unsur, kurtuluş teolojisinin diğer bir önemli prensibi olan doğru amelin doğru inanca göre daha öncelikli ve önemli olduğu ilkesidir. Bu ilkeden hareketle Knitter'e göre sadece İsa'nın sonluluğu hakkındaki iddialar, değil günümüz şartlarında mümkün olmak aynı zamanda gerekli de değişimlerdir.

Kurtuluş eksenli bir özgürlükçü dinler teolojisinin temel hareket noktası İsa'nın eşsizliği hakkında doğru inanç değil fakat Tanrı'nın krallığını ve onun Soteria'sını diğer dinlerle beraber ilerleten doğru ameldir. Diğer herhangi bir doktrinin açıklığı kadar İsa'nın tek rab ve tek kurtarıcı olup olmadığı veya nasıl olduğu hakkındaki açıklık önemli olabilir ancak bu durum yoksul ve baskı altında olanlara yönelik önceliği ikinci plana indirir.³⁸

Knitter'e göre Hıristiyanların kendilerini İsa'nın kurtarıcı mesajına atamak için onun tek kurtarıcı olduğu yönünde açıklık ve kesinliğe ihtiyaçları yoktur. Onların bilmeleri gereken şey, onun hayatı ve öğretisidir. Çünkü ancak bunu yapmakla Hıristiyanlar adaletsizliklerin üstesinden gelerek Tanrının krallığını ilerletebilirler.

Knitter'in alternatif olarak zikrettiği bu modelin üçüncü önemli unsuru da yoksul ve baskı altında olanlara öncelik verilmesidir. O bu unsuru yani fakirlere ve baskı altında olanlara öncelik vermeyi tüm dinleri ve onların dini figürlerini değerlendirmek için bir ölçüt olarak kullanır. Bu bağlamda bir Hıristiyan olarak o şöyle der: Dinler arası diyalog sürecinde şayet bu ölçüt kullanırsa o zaman Hıristiyanlar,

"diğer dini geleneklerin kurtuluş vasıtaları olup olmadıklarını değil onların ne kadar hakiki kurtuluş vasıtaları olduklarını; yine diğer dini figürlerin hakiki kurtarıcılar olup olmadıklarını değil onların ne kadar hakiki kurtarıcılar olduklarını idrak etme vasıtalarına sahip olurlar. Diğer bir deyişle, yoksul ve baskı altında olana öncelik vermenin ihtiva ettiği dini diyalog için kurtuluş-merkezli ölçüt Hıristiyanlara İsa'nın eşsizliği yönündeki geleneksel anlayışlarını tenkitçi bir şekilde yeniden inceleme ve gözden geçirme fırsatını verir.³⁹

37 Knitter, "Towards A Liberation Theology of Religions", s. 192.

38 Knitter, "Towards A Liberation Theology of Religions", s. 192.

39 Knitter, "Towards A Liberation Theology of Religions", s. 193.

Buna göre kurtuluşa öncelik veren bir dinler teolojisinde bütün dini gelenekler ve bunların kurtarıcı figürleri küresel ahlakın gelişmesine ne kadar fazla veya ne kadar az katkıda bulunuyorlar temeline dayanılarak yargılanırlar. Kısaca Knitter'in geliştirdiği bu yeni modele göre bir dini gelenek veya dini figür hakkında eşsizlik iddiasında bulunmak ancak o dini gelenek veya dini figür ne kadar fakir ve ezilmiş özgürlük getirebiliyor ve ne kadar Tanrının krallığının tesisine katkıda bulunuyor sorusu sorulmak suretiyle çözümlenebilir.⁴⁰

Buraya kadar gördüğümüz üzere Knitter, dinler arası diyalog sürecinde bir Hıristiyan dinler teolojisi geliştirmek isteyen teologlara şu noktayı dikate almalarını önerir:

Özellikle, klasik kristolojik temele sahip geleneksel Hıristiyan dinler teolojisi, üstünlük iddia etmek için bilinçsiz ve ideolojik bir arzuyu veya hükmetme ve kontrol altına alma ya da diğer geleneklerin kültürel veya dini olarak değerlerini düşürme isteğini saklamaya veya ona göz yummaya yardım etmiştir... Geçmişte bu tarz doktrinler ve kristolojilerin diğer kültür ve dinlerin sömürülmesini ve boyunduruk altına alınmasını haklı çıkarmak için kullanıldığı su götürmez bir gerçektir.⁴¹

Kurtuluş teolojisinin dinlerarası diyaloga ve çoğulcu bir dinler teolojisine en önemli katkılarından biri de onun, tüm insanları yoksullarla, baskı altında olanlarla, acı ve ıstırap çekenlerin halleriyle ilgilemeye çağırmasıdır. Şüphesiz ki bu davet pek çok teolojik farklılığın bir kenara bırakılmasını sağlamak suretiyle verimli ve faydalı bir diyalogun gelişmesinin önündeki önemli engelleri ortadan kaldıracak ve böylece onun önünü açmış olacaktır. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi diyalog sürecinde farklı dinsel geleneklere mensup kişiler eğer dünyamızda yoğun olarak yaşanan yoksulluk, zulüm, baskı ve adaletsizlikleri insanlığın karşı karşıya olduğu ortak bir problem olarak kabul eder ve onun ortadan kaldırılması için ortak taahhüt ve yükümlülük altına girerlerse ancak o zaman onlar sahip oldukları birbirleriyle uzlaşamaz farklılıkları bir kenara bırakarak birbirlerini işitme ve anlama yoluna gidebilirler.⁴² Görüldüğü üzere, Knitter'in öngördüğü "Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi" modelinde dinlerarası diyalogun başlangıcı ve devamı sadece mistik düşünceye dayalı tecrübeler üzerine değil aynı zamanda hatta ondan daha da çok kurtuluş eyleminin tecrübesine ve paylaşımına dayanması gerektiği önemle ifade edilmektedir. Bir başka yerde Knitter bu düşüncesini daha somut olarak şöyle ifade eder. "Politik kurtuluş ve sosyal transformasyon ortak eylemi üzerine kurulacak bir diyalogda, dinler kendi inançlarının, kendi dünya görüşlerinin ve kendi aş-

40 Knitter, "Catholic Theology at a Crossroads", ss. 105-106; Knitter, "Towards A Liberation Theology of Religions", s. 194.

41 Knitter, "Towards A Liberation Theology of Religions", s. 182.

42 Knitter, "Towards A Liberation Theology of Religions", s. 187.

kın varlık anlayışlarının insanlar ve yeryüzünden kötülükleri nasıl uzaklaştırdığı konularında birbirleriyle konuşmaya, birbirlerine meydan okumaya ve birbirlerini tenkit etmeye devam edeceklerdir”.⁴³

Sonuç

Knitter’in geliştirdiği “Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisi” adlı bu model dinler arası diyalog noktasından bakıldığında en yeni ve en canlı olanıdır. Zira, diğer bütün modellerden özellikle “İsa Dinlerle Beraber” modelinden oldukça istifade ederek ve onların noksan yönlerini tamamlamayı hedef almaktadır. Şimdi özetle bu modelden çıkarılacak temel ilkelerini sıralamak istiyorum. Dinlerin bir özgürlük teolojisi teorikten ziyade pratiğe önem verir. Çünkü amaç statükoyu korumak değil onu değiştirmektir. Buna göre metnin mutlak bir anlamı olmayıp esas olan onun kendisini takip edenlere sağladığı pratik faydalardır. Müslüman-Hıristiyan diyalogu ışığı altında bu ilke şu şekilde ifade edilebilir. Müslüman-Hıristiyan diyalog sürecinde Hıristiyanların yapmaları gereken şey, İsa’nın eşsizliği ve sonluluğu konusunda mutlak ve dışlayıcı iddialarda bulunmak yerine onun mesajını uygulamaya çalışmak; Müslümanların yapmaları gereken şey de Kur’an’ın ve Hz. Muhammed’in eşsizliğini ve üstünlüğünü iddia etmek yerine Kur’an’ın mesajını hayatlarına uygulayıp Hz. Muhammed’in yolunu takip etmektir. Kısaca, inançlarımız hakkında dogmatik iddialarda bulunmak yerine onların kalitesini ve üstünlüğünü uygulamada göstermemiz gerekir.

Kurtuluş teolojisi baskıcıya karşı baskıya maruz kalanın; zengine karşı fakirin; ırkçılığa karşı ayırıcılığa uğrayanın tarafından yer almayı gerektirir. Bunun ister Tanrı, ister kurtuluş, isterse insanlık adına yapılması hiç de önemli değildir. Kurtuluş teolojisi sosyo-politik mücadelelerin bir sonucudur. O teorikte yeni bir teoloji olmakla beraber aynı zamanda pratikte de yeni bir dünya düzeninin tesisini öngörür. Buna göre diyalog sadece kurumlarda değil fakat kendini atamış teologların ve özgürlük savaşçılarının kendilerini buldukları ortak siperlerde de olmalıdır.

Kurtuluş teolojisi bizzat dinlerin kendileriyle değil de onları taraftarları ile ilgilenir. Çünkü dinler ancak insanlığın ıslahı için birer vasıtadlardır. Bu nedenle önemli olan sadece doğru inanç değil aynı zamanda doğru ameldir. Yani doğru inanç doğru amelle desteklenmelidir. Eğer doğru inanca sahip olduklarını iddia eden kişiler inançlarının gereği olan doğru ameli yerine getirmezlerse, o zaman onların inancının hiç bir anlamı yoktur. Aynı şekilde doğru inanca sahip olmadan sadece doğru amel yaptıklarını iddia eden kişilerin doğru amelleri de doğru inançları olmadığı için hiç bir anlam ifade etmez. Bunun için doğru inançlar doğru amel beraber yana bulunmalıdır. Zira, insanda ebedi olan pratik için var olan en saf ve en derin motivasyondur. Yeryüzünde kötülük yapmayı fesat çıkarmak ve iyi işler yapmak inancın en yüksek tezahürüdür.

43 Knitter, *No Other Name*, s. 229.

Kısaca, dini ve kültürel çoğulculuğun yadsınamaz bir gerçeklik olduğu günümüz post-modern dünyasında farklı din mensupları olarak bizlerin yaşanabilir daha iyi bir dünya meydana getirmek için birbirimizle diyaloga girmemizi engelleyen esas güçlük bizzat diyalogun kendisinden değil bizim kendimizden, birbirimize karşı takındığımız dışlayıcı tutumdan ve arzu ve isteklerimizdeki kibir ve gururdan kaynaklanmaktadır. İsa'nı diliyle her kim bir alçak gönüllülük örneği olarak talebesinin veya arkadaşının ayağını yıkarsa gerçek Hıristiyan odur. Veya İsa'nın kardeşi Yakub'un ifadesiyle her kim sadece Rab Rab demeden Tanrının sözünü uygulamaya koyarsa ya da tüm büyük dinlerin kutsal metinlerinde ifadesini bulan "bir kimse sadece kendisine yapılmasını istediği şeyi diğerlerine yapmalı, kendisine yapılmasını istemediği şeyi de başkalarına yapmamalıdır" ilkesine göre hareket ederse sadece o kimse her alanda diyalog yapma yeteneğine erişen kurtuluş teologu olur.